

DOI: 10.30840/2413-7065.2(67).2018.141605

**КОНЦЕПТУАЛЬНИЙ ІСТОРІОГРАФІЧНИЙ АНАЛІЗ
БАЗОВИХ ТЕОРІЙ ПОХОДЖЕННЯ УКРАЇНЦІВ**

(Рецензія на монографію О. В. Шакурової «Основні концепції етногенезу українського народу: вітчизняна історіографія (кінець XIX – початок XXI ст.)».
Київ: Видавець Олег Філюк, 2017. 272 с.)

За багатомісячну історію української етнічної спільноти побачила світ дуже велика кількість наукових, науково-популярних, публіцистичних праць, у яких їхні автори (фахівці й аматори) намагалися раз і назавжди вирішити питання, коли виник український етнос та які визначальні етапи він здолав під час свого народотворення. У своїх дослідженнях М. Максимович, М. Костомаров, В. Хвойка, М. Грушевський, В. Щербаківський, М. Чубатий, Я. Пастернак, В. Петров, К. Гуслистий, В. Довженко, М. Брайчевський, Л. Терлецький, Л. Залізник, В. Баран, В. Балусок, Г. Півторак, С. Павлюк, П. Толочко, О. Моця, П. Кононенко та інші вчені нагромадили значну кількість знань й уявлень про етногенез українців.

Ми хочемо наголосити, що з часу відновлення Української державності у 1991 р. було підготовлено і захищено лише три дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук, присвячені походженню українців: «Формування концепцій етногенезу українського народу (історіографія проблеми)» – А. Момрик (2005); «Походження українського народу в історіографічному дискурсі кінця XIX – початку XXI ст.» – О. Шакурова (2016); «Концепції українського етногенезу та націогенезу в етнологічній науці другої половини XIX – початку XXI ст.» – Ю. Кириченко (2017). Але поки що лише О. Шакурова спромоглася оприлюднити

доопрацьований варіант дисертації у монографічному форматі.

Головним досягненням, на нашу думку, є те, що, досліджуючи різноманітні (академічні й аматорські) найвагоміші теорії етногенезу українців, їй вперше вдалося розкрити зміст і науковий потенціал вітчизняних концепцій походження українського народу та систематизувати основні концепції етнічного розвитку населення Давньої України. О. Шакуровою опрацьовано величезний обсяг історіографічного етногенетичного матеріалу. Але найголовніше те, що дослідниця вийшла на новий, якісний, системний, концептуальний рівень, відмовившись від традиційної історіографічної періодизації на дореволюційну, радянську, сучасну тощо.

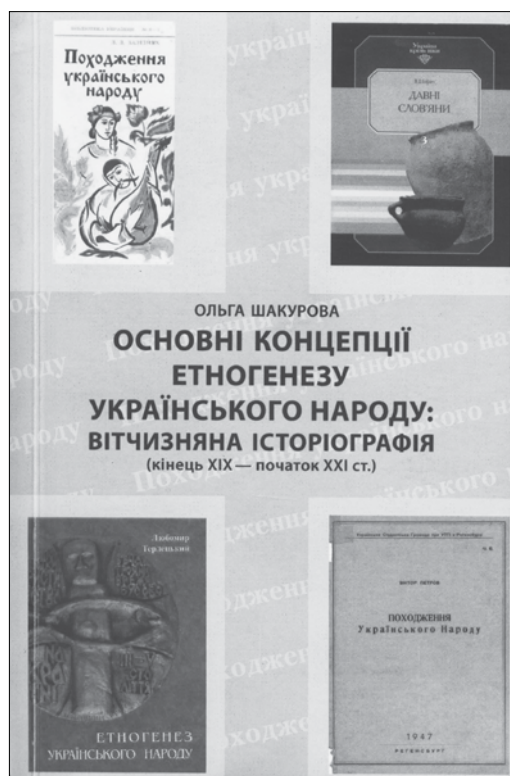
Монографія складається з вступу, чотирьох розділів, висновків, списку використаних джерел та літератури й ілюстрацій. Зокрема, у вступі авторка зазначає, що дослідження проблеми походження українців у сучасній українській історіографії визначається необхідністю аналізу та систематизації нагромаджених знань про походження українців з метою кращого пізнання національної історії, а також недостатнім розробленням і вивченням проблематики українського етногенезу у вітчизняній історіографічній науковій думці (с. 5).

У першому розділі проаналізовано історіографію питання, джерельну базу

та теоретико-методологічні засади дослідження, зокрема, виділено три історіографічних періоди: перший: 90-ті рр. XIX ст. – 60-ті рр. XX ст.; другий: 70-ті рр. XX ст. – 1990 р.; третій: 1991 р. – сьогодні (с. 10).

Другий розділ монографії присвячений дослідженню основних гіпотез доісторичного етногенезу українського народу в історіографії кінця XIX – початку XXI ст. О. Шакурова наголосила, що, проаналізувавши концепції походження українців у доісторичні часи, нею виявлено, що, на думку В. Хвойки, саме прадавні мешканці Середнього Подніпров'я були тим ядром, з якого пізніше виник український народ. Також дослідницею з'ясовано, що у 40–70-ті роки XX ст. концепції доісторичного походження українського народу розробляли вчені української діаспори. Зокрема, за В. Шербаківським, український народ автохтон на своїй землі від часів неоліту. В. Петров стверджував, що процес творення українського народу відноситься до II тисячоліття до н. е. Згідно з поглядами М. Чубатого, етнічний розвиток українців йшов за такою схемою: трипільці – анти – русини – сучасні українці. Я. Пастернак вважав, що українці мешкали на своїх теренах ще від часів верхнього палеоліту (с. 113).

Також дослідницею виявлено, що після відновлення Україною незалежності збільшився інтерес широкої громадськості до етногенетичної проблематики, з'явилося багато концепцій доісторичного походження українців. Знаковими представниками таких квазінаукових концепцій на сьогодні є Ю. Шилов, Ю. Канигін, В. Бебик та інші. Зокрема, Ю. Шилов вважає, що історія людства почалася в Аратті – на теренах

нинішньої України. Згідно з поглядами Ю. Канигіна, українці – прямі нащадки аріїв, «народ Божий», саме так про них написано у Біблії, і тому українському народу належить особлива месіанська роль. За В. Бебиком, ланцюжок становлення українського етносу виглядає таким чином: «теукри – скіфи – арії – українці» (с. 113–114).

О. Шакурова переконана, що сучасних представників цих квазітеорій об'єднує ідея про винятковість українського етногенезу та месіанство українців, тому ці праці не сприяють висвітленню як загальноісторичного українського процесу, так і його важливих етногенетичних аспектів (с. 114).

У третьому розділі проаналізовано концепції ранньосередньовічного походження українського етносу в

історіографії кінця XIX – початку XXI ст. Авторкою виявлено, що М. Грушевський у кінці XIX – на початку XX ст. заклав основи концепції ранньосередньовічного походження українського етносу (с. 150).

Дослідницею з'ясовано, що у радянські часи концепції ранньосередньовічного походження українців офіційною академічною наукою були визнані антиісторичними, через це вони на теренах СРСР практично не досліджувалися й лише після відновлення Україною незалежності теорії ранньосередньовічного етногенезу українського народу починають активно розроблятися провідними українськими науковцями. Одним із перших виклав свою нову концепцію українського етногенезу М. Брайчевський у 1993 році. Згідно з уявленнями вченого, походження українського народу відбувається за такою схемою: анти – початкова Русь V–VII ст. – Київська Русь IX–XIII ст., а далі – поступальний і цілеспрямований розвиток української етнічної спільноти. На думку В. Барана, племена склавинів, представлені Празько-Корчацькою культурою, та антів, представлених Пеньківською культурою, інтегруються і в межах українського лісостепу утворюють етнокультурний симбіоз, представлений у VIII–X ст. Райковецькою і Волинцівсько-Роменською культурами. Цей симбіоз і стає основою зародження українського народу. За Л. Залізняка, культурно-історична безперервність розвитку конкретного етносу є визначальним показником його віку й часу зародження. Вчений також вважає, що неперервність етнокультурного розвитку на українських етнічних землях простежується з раннього середньовіччя, а саме з кінця V ст., тому тяглість

та безперервність розвитку в Північно-Західній Україні засвідчує існування одного етнічного організму від дулібів, склавинів та антів до сучасних українців. Г. Півторак стверджує, що історію українців як окремого етносу можна починати від середини I тис. н. е., тобто безпосередньо від розпаду праслов'янської етномовної спільноти (с. 151).

Отже, системно дослідивши комплексні праці прибічників ранньосередньовічного походження українського народу, О. Шакурова стверджує, що завдяки обґрунтованим доказам ця концепція на сьогодні є найбільш аргументованою та в цілому відповідає загальноновизнаним світовим науковим вимогам і загальноєвропейським етногенетичним тенденціям. Водночас на академічному рівні вона залишається невизнаною, що не сприяє її популяризації як в Україні, так і за її межами (с. 152).

У четвертому розділі проведено аналіз концепцій пізньосередньовічного походження українського народу, який засвідчує, що згідно з офіційною версією радянської історичної науки український народ виникає не раніше XIV–XV ст., а до цього часу існувала єдина монолітна давньоруська народність – спільний предок українського, білоруського та російського народів. Проаналізувавши напрацювання українських істориків радянської доби, О. Шакурова констатує, що всі вони змушені були дотримуватися офіційно визнаної тогочасної наукової парадигми щодо існування єдиної так званої давньоруської народності. Так, на думку В. Довженка, саме монголо-татарська навала порушила єдність давньоруського народу і призвела до відособлення окремих частин

давньоруської народності й утворення трьох східнослов'янських народів. За К. Гуслистим, єдина давньоруська народність не стала стійкою етнічною спільністю, тому в період феодального роздроблення (XII–XIII ст.) з'являються передумови для формування трьох східнослов'янських народностей – росіян, українців та білорусів, що виникають на основі давньоруської народності у XIV–XV ст. У свою чергу М. Котляр стверджує, що російська, українська та білоруська народності утворилися протягом кінця XII–XV ст. За П. Толочком, давньоруська народність у XII–XIII ст. являла собою монолітне етнічне утворення, а її розпад на російську, українську та білоруську народності відбувся не раніше XIV ст. (с. 179–180).

Авторкою виявлено, що після розпаду СРСР у 1991 р. більшість дослідників відмовилися від заідеологізованої концепції давньоруської народності та пізньосередньовічного походження українців. Проте частина українських вчених дещо модернізувала свої погляди і почала розглядати давньоруську народність не як етнічну спільноту, а як культурно-політичну спільність, яка утворилася у часи існування Київської держави. Зокрема, О. Моця частково відходить від концепції давньоруської народності та стверджує, що ця спільнота існувала лише на рівні носіїв елітарної культури й не усвідомлювалася переважною більшістю населення Русі. П. Толочко вважає, що етнічні процеси у східних слов'ян у переддержавний період не набули чітких і завершених форм, а створення Київської держави значно

прискорило етноконсолідаційні процеси східнослов'янських племен (с. 180).

У висновках наголошено, що проблема українського етногенезу привертала, привертає і привертатиме до себе увагу наукової, освітянської та громадської спільнот. Багато науковців прагнули і прагнуть приєднатися до її вирішення, тому наразі існує велика кількість концепцій українського етногенезу, що породжує дискусію з метою наближення до історичної істини. На початку XXI ст., незважаючи на величезний обсяг наукової інформації, вітчизняним вченим так і не вдалося знайти консенсус стосовно проблеми походження українського народу, тому О. Шакурова сподівається, що її дослідження допоможе досягнути цю проблематику та посприє українцям у пошуках власних першоджерел (с. 187).

Дуже вагомим у науковій праці є список використаних джерел та літератури. Він нараховує 360 позицій і дає змогу всім, хто зацікавиться цією актуальною етнологічною проблематикою, збагатити свої знання, прямо і опосередковано пов'язані з походженням українців. Також читач зможе ознайомитися з ілюстративним блоком, який унаочнить надзвичайно цікавий текст монографії.

Маємо надію, що книга знайде свого читача й посприє досягненню українцями власної самобутності.

Юрій ФІГУРНИЙ

orcid.org/0000-0002-6463-0920

кандидат історичних наук,

завідувач відділу

української етнології НДІУ